

UDK 316.7(497.11 Власотинце)

Драгољуб Б. Ђорђевић¹

Универзитет у Нишу

Машински факултет

ГРОБЉЕ У ПРАГОНУ (Социолошка скица)^{2*}

Резиме

У раду се износе резултати теренског истраживања културе смрти у врло старом Власотиначком селу Дејан. Махалско село има више православних гробаља, нека међу њима су веома запуштена и нису у функцији. Угао тумачења података је социолошки и темељи се на ставу да су гробља и однос према њима, предсмртни, смртни и посмртни обичаји својеврсна слика стања културе и друштвених односа локалне заједнице.

Кључне речи: Дејан, Власотинце, култура смрти, гробља, гробље у Прагону.

најближе Богу –
на врху брда штрчи
сеоско гробље
Драган Ристић³

УВОД

Сâм се запитах пре коју годину (2014а: 39) и утврдих следеће: „Многи човек се тргне при помену речи ‘гробље’, а онај сујевернији одбија било какав разговор о томе. Као да су људи вечни и као да сваки народ и вера немају сопствену културу смрти.“⁴ Зато се занимам изучавањем гробаља већ две деценије,⁴ отварам и попуњавам поље истраживања културе смрти свагда држећи на памети социолошко вјерују: „Све у вези са смрћу – предсмртни, смртни и посмртни обичаји (1) – ткаје својеврсну културу смрти (2). У њу, наравно, спада и однос према гробљу, уопште, и гробном месту (‘вечна кућа’, гроб, хумка, камен, споменик...), посебно. *Смрт је*, између осталог, и особен друштвени чин, у коме се врхуни множина групних и социјеталних појава, *изистинска слика* конкретне заједнице и културе, *која нам открива ниску*, примера ради, *економских и класних, слојних и статусних, обичајних и верских, етничких и расних односа* (Ђорђевић, 2010: 333).“

1 brkab@junis.ni.ac.rs

2* Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије* (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

3 Из збирке *Obznanjeno: haiku, senryu, tanka (waka) 2: 2007-2011* (Ristić, 2012).

4 Од почетне студије *Јавор изнад главе. Класична вера и ромско-православна сеоска гробља* (Ђорђевић и Тодоровић, 1999), преко обимног увода у ромологију *На коњу с лантопом у бисагама* (Ђорђевић, 2010), до зборника на енглеском језику *Cemeteries and Burial Customs on the Border* (Ђорђевић, Todorović and Gavrilović, 2015).

Оно јесте да смо га превасходно применили на искуствено снимање ромско-православних и ромско-муслиманских гробаља, с обзиром да се у сварности погребанања „гаравих момака“ често наилази на грубе случајеве све до екстрема – забране сахрањивања у месту живљења⁵ – али и на примере измешаног сахрањивања с већинским народом што је интеркултурализам на делу. Ромска гробља, и све у вези с културом смрти, директно сведоче и о српским гробљима и о свему сплетеном с културом смрти Срба. Јер, хтели ми то или не, Рајко Ђурић има право: „Какво село – такви Цигани!“⁶; односно у нашем преокренутом изрицају: „Какви Цигани – такво село.“

Остављамо дејанске Роме, њихово полуугашено гробље на Билу – које према мојој типологији спада у тип „Ц“⁷, јер се сада укопавају у комшијском селу Крушевица – и непоуздано разјашњење Дејанаца зашто сада то чине: као, онде су живели, онда су их Крушевичани одатле истерали у Дејан, а они наставили да се тамо покопавају.

Зачудно место Дејан,⁸ селце по становништву и замандаљеним, или полузатарабљеним, домовима у чије пенцере нема ко да тропне (сл. 1 и 1а):

Зараслом стазом
 Стигох до развалине
 Што беше ми дом⁹

Селина по атару, малама и, гле, броју гробаља. Има их седам од свих сорти: активних, у употреби, полуактивних и затрпих.¹⁰ До неких је и отежано доспети малцне ли прсне кишица – таман посла да удари кијамет, ина су врло удаљена од средишта, па се не може без половног аута, док до оног у махали Власина, у засеоку Чандаравци, треба савладати лелујави висећи дрвени мост преко Власине (сл. 2). Вероватно је, као у пионирским временима,¹¹ најпоузданији транспорт

5 Чудовишан експес око укопа Ромчета у нишком селу Рујник изазвао је позорност и осуду целокупног јавног мњења (Ђорђевић, 2010: 194–208).

6 Изрекао Рајко Ђурић, водећи ромски интелектуалац и најпознатији српски Ром у свету, трећег априла 2018, на састанку Одбора за проучавање живота и обичаја Рома САНУ.

7 А) на сопственом, тзв. циганском гробљу које је физички одвојено од гробља већинског народа; Б) на сопственом, тзв. циганском гробљу које је физички спојено са гробљем већинског народа; Ц) на гробљу већинског народа; Д) на неком другом гробљу ван места живљења.

8 Изродило је и знане личности одатле потеклих: Славишу Стојановића, фудбалског тренера, и др Ђуру Стевановића, универзитетског професора. Прочитати књигу *Бити социолог села* и у њој мој есеј „Од Дејана до Дејана: смирај социолога села“ (Ђорђевић, 2014б:9-26). Истовремено и напише у Википедији: https://sr.wikipedia.org/sr-el/Горњи_Дејан (гледано 26. јула 2018), https://sr.wikipedia.org/wiki/Доњи_Дејан (гледано 26. јула 2018).

9 Песмуљак Баје Сайтковића Лукина из *Хаику новина* (2017: 7).

10 Ђура Стевановић (рођен 1939) је био кључни обавестилац; он је и организовао теренски рад.

11 Подсећамо на антропогеографа Јована Цвијића и етнографа Јозефа Обребског

на магарцу, у данашњици с додатком – лаптопом у бисагама (сл. 3).

ПРАГОНСКО ГРОБЉЕ

Гробље у засеоку Прагон (Прогон)¹² је новије спрам иних дејанских вечних кућа; од њега је млађе само оно у Чандаравцима. Несмотреном истраживачу, намерава ли да прецизно утврди када је засновано, пометњу може да изазове споменик почившег Милорада Петковића (сл. 4), који одмах запада у очи и, само својом старином, оставља утисак да је „најлепши“; стојећак је то за дивљење. Једноставне израде – тако се је у Срба до ‘70-их година истеклог века клесала већина сеоских надгробника – са сведеним орнаментима народног стваралаштва и, како треба, незасипан њиховом бројношћу скоро да естетски засењује „млађе“, црно камење од скупљег и далеко квалитетнијег материјала. А не њему су исписани уобичајени подаци о покојнику¹³ с неколико интерпукцијских омашки – „умре 4 II 1963 год. (фали тачка после датума и године)“; „спомен подижу синови Мирослав. Драгослав. Профир и жена Нада“ (уместо запете и размака, тачка иза имена Мирослава и Драгослава) – и једног исказа на призренско-тимочком дијалекту („живе“), наречју којим говоре и дејански сељани и власотиначки варошани.¹⁴

Милорад је поживео 57 лета, а умро 1963, па би испало да одонда датира и гробље. Не, у питању је обичај да се, због удаљености и недоступности гробља на којем је умрли укопан, на првом приступачном подигне надгробник без пребацивања леша и редовно обављају православни обреди. (Петковићев случај није изнимка. Бележимо и пример фамилије Стевановић: браћа Драгутин и Ђура из истих разлога пренели су мајкине земне остатке [Десанка, 1915–1949], пошто је покопана на Билу, у татков [Светозар, 1912–1997] и помајчин гроб – сл. 5.¹⁵)

За социолога је, међутим, то снажан указивач запустелости сеоских станишта и старења преосталих мештана који више нису ни у физичкој могућности да испоштују годишњи циклус одавања почастии најмилијима. Усамљени, часно чекају да их „позову горе“:

(Józef Obrębski).

12 Обавештавалац казује да се чују оба именована, више прво него друго. А ја дођох у посед извода из матичне књиге рођених Дејана Миленовића у којему јасно стоји: Доњи Дејан – Прогон (видети фотокопију, сл. 18).

13 Враг је однео шалу! Маја Узелац, у НИН-овој колумни Outbox под насловом „Смрт“, од 8. марта 2012, на страни 71, преноси проицљиво предвиђање своје интернет кореспонденткиње: „... (@nafakica> Ми смо вероватно прва генерација која ће имати корисничка имена на надгробном споменику)...“

14 На којем се пише врло квалитетна књижевност. Ишчитати антологију *Оратим да не патим* (Станковић, 2018).

15 Година рођења и смрти није уклесана испод имена маћехе Добринке, нема ни слике мајке.

ШТРАПКЕ

Кад бео на гробје пушти пет-шес капке
за моји умрели и за све што мину.
Па си пођо дома, а по мене штрапке
лепљиве и жуте од гробљанску глину.

Улего у кућу, застану на праг,
а тешки ми мисли у главу засели:
Тој ми гробје по пут оставило траг
по кој ће се шетав живи и умрели.

Траг ветар одува, опраше га кише.
Ја по туј путинку са штап дрвен бодем.
Колко видим мртви при нас не додише.
Све ме стра ћу морам куде њи да одем.¹⁶

Да гробно место открива животну судбу укопаног, личну повесницу, социјални положај и однос локалне заједнице указује хумка са сломљеном крстачом Верице Лепојевић (1950–2014) (сл. 6). Ко ли сахрани ту сиротанку заосталу у развоју – неудавану, без игде ичега, порода и иметка, без кућишта и, како ће се изгледа случити, гробног белега – која беше убого скитало за памћење? Центар за социјални рад!

Но, да невоља буде већа, њена вечна кућа слика је и прилика самих локалаца, који би, ако су изистински православни хришћани, требало да се колико-толико побрину о сусетки – „божјем створењу“¹⁷ – с којом проживеше шездесет и више година. Како се бринемо о својти, комшијама и суселцима, тако и толико нам се враћа! (Тачно записује Бојан Јовановић [2018: 1]: „На обавезу поштовања не само својих већ и туђих покојника и њихових гробова опомиње један од наших најупечатљивијих епитафа: ‘Ја сам био што и ти, а ти ћеш бити што сам ја’.“)

Па даље, боде очи бели крст без исписа на самом улазу у гробље (сл. 7). Хумка је то Сретка Лепојевића, несреће од човека, који беше „мокри брат“ – веле да је пио к’о Рус, значи и гас, а изроди два сина и кћер.

Прагонско гробље се распрстрло на око пола хектара земљишта – трасом старог Турског друма – у лугу, на благој падини између поседа фамилије Коцић, истоимене мале и потеса Умиште, са три стране омеђено шумицом која се лагано преображава у густо, неконтролисано растиње (сл. 8). А уз употребљив пут до њега, који се уз мало труда да претворити у макадамски, плене пажњу умрлице залепљене на висока стабла топола – тик уз њих мирно тече речица Дејанчина – што опетовано демонстрира довитљивост народносног

16 Песма Драгана Радовића из горепоменуте публикације (Станковић, 2018: 52).

17 Бора Станковић је маестрално описао људе одбачене од свих у збирки прича *Божји људи* (2014).

духа (сл. 9).

Гробни каменови су чисто занатски исклесани и без кичерајских елемената. Издвајају се они који су постављени покојницима из каменорезачких породица – доста их је било у Дејану – израђени од најскупљег тзв. шведског, црног мермера. Пет је таквих белега (сл. 10). Укупно има седамдесет и пет гробова.

Најстарији је онај баба Живке и Влајка Илића (сл. 11), док је на слици 12 последњи укуп до јула 2018. Влајко, као домазет, дошавши на приличан домазлук и градину, накупова земљу. И он поче почетком седамдесетих да крчми потес, на којем је сада прагонско гробље, за гробне парцеле. Није их наплаћивао у новцима, већ су му Прогонци-тежаци узвраћали оним што имају, најчешће житом и трицем.¹⁸ Иза тога је стајала читава махалска акција, ишло се кроз насеље, питало и бележило ко жели да у природи обезбеди гробно место. Одбијачи су се касније сахрањивали на другим дејанским гробљима.

Нема много граматичких и стилских грешака на споменичким исписима, знамо ли колико их је на руралним православним погребалиштима.

Прагонско гробље се издваја и постављеним мермерним сточићима скоро испред сваког надгробника. Превагњују овални, не остају ни правоугаони (сл. 13). То је корисна пракса, јер служе да се хигијенски и уљудно изнесу, поставе, послуже, утросе и покупе зготовљена и купљена храна, жестина и безалкохолна пића. Ту и тамо, ама баш на белезима где их нема, указујући на оне који се брину о покојницима, остаје непокупљена амбалажа која квари изглед гробља.

Практикује се и пре смрти припрема парцеле помоћу бетонског уоквиравања (сл. 14). То не може сваки Дејанац себи да приушти. Платежни изливањем омеђују будућу хумку, у начелу, због тога што, немајући наследнике, знају да могу остати без пристојног гробног места или зато што не желе да оптерећују потомство. У Срба се иначе шири поступак да се унапред поставља и надгробни камен.

На гробљу има и наткривених каменова. Покривање иде дотле да се подиже читава просторија опремљена потрепштинама које се налазе у просечној днавној соби – све до телевизора. Пагански, никако хришћански обичај, најпре захвативши влашку област и обогателе гастарбајтере, спустио се до наших крајева и, видимо на сликама 15¹⁹ и 16, дошао до Прагона. За похвалу је то што се у Прагонаца зауставио само на покривању.

ЗАКЉУЧАК

Да, хришћанске вероисповести се разликују по односу према гробљима, гробном месту и адетима: „Католичка и протестантска гробља су сређена цакун-пакун, кад их посетите, имате музејски угођај; православна, посебно она у залеђу и у селима, јесу несређе-

18 Драгиша Коцић (рођен 1955), обавештач, вели да Влајко његовој фамилији није наплаћивао парцеле.

19 Младић Милош Петковић трагично настрадао у сечи дрва.

на, неуредна и запарложена. У годишњем циклусу обичаја око покојника – укоп, прва субота, четрдесет дана, пола година, година дана, задушнице... – православци позивају сву својту, комшилуку, мештане и пријатеље, износе брдо хране и пића и приређују даће (Ђорђевић, 2014а:55).²⁰

Прагонско гробље уз све фолклорне разлике иде у ред типичних српско-православних гробаља: *ни претерано запуштено, нити перфектно одржавано*. Његова уређеност, као у већини сеоских насеља, већма зависи од брижности сваког домаћинства понаособ – није резултат колективног напора локалне заједнице. Зато: пут до њега није насипан тврдом подлогом, није ограђено, парцеле јесу малкице разбацане, трава је непокошена, поједини белези руинирани... Ипак, не делује туробно!

Прагонци не би требало да се претерано секирају за своје почивалиште. Ако је погодно овако се изразити, оно је двоструко перспективно. С једне стране, због иселавања младежи, који се сахрањују у изабраним пребивалиштима, биће довољно простора за, у засеоку остале, трећедобце, с друге, и да се попуни, већ је „нападнута“ и разоткривена суседна површина усамљеним гробом (сл. 17).

Дејанци су далеко од тога да су дејственици недостојанствених ситуација у којима се све редовитије налазе етници приградских села: једноставно, не могу да погребу најмилије јер нема слободних парцела. (Ту муку – немам где, а да не пренесем – изврсно описује белетристичка Радмила Лазић [2016: 5]:

„НЕДОСТАТНОСТ 2

Била сам на сеоском гробљу. Где су мајчини покопани.

Да за себе изаберам место починка.

Једно лепо месташце. Негде по страни. У хладовини, где би га гране дрвећа оближње шуме наткривљавале. Да не пече одозгоре, као сада право у теме.

Али рекоше такво место је већ заузето. Све је распарцелисано и раздељено по фамилијама. Очито и по селима је јагма за гробним местима. Покупих се па правац кући све мислећи како сам тако неопредна била и како ми је можда тик пред носом измакло то згодно месташце за починак. Како сада да умрем а да не знам где ћу почивати. Можебити да је нормално потуцати се док си жив, али када си мртав није згодно да те развлаче којекуда.“)

Од тога је лошије, и када има парцеле, што се она мора купити по високој цени, за „дебеле“ паре, а сиромашци их немају ни за одржавање елементарне егзистенције. Људи нису равноправни ни у предсмртним, смртним и посмртним обичајима.

20 Заживела је мода да се учесници воде у кафану на ручак (има ли попа који то одбија): „Која фамилија у граду, ради примера, може у скученом стану или кући да припреми за четрдесет-педесет људи софру, која треба да се постави три пута? Ето решења, кафане, ту поред гробља, специјализоване за даће (Ђорђевић, 2014а: 55).“ И селјаци су се погосподили! Све је више оних који, не желећи да се „злопате“ и „малтретирају“ укућане, приређују даће у крчмама.

Док обичан човек само чезне да по ред и по пут оде на „онај свет“, како сјајно пева песник Зоран Вучић:²¹

ПРОЈДЕ ЖИВОТ

На сви моји што су нестали

Пројде живот, пројдоше године
по путишта и по распутишта,
а скоро че и с'н да замине
у т'вницу и штуркне у ништа.

На човека дадено да лута,
види муку, живи убавило,
с'г остало душа да се скута
негде горе у оној модрило.

Од голему вреву да се склони,
да се сврти у вечно кутило,
с'с високу траву да заклони
оној што му из очи светило.

ЛИТЕРАТУРА

- Димитријевић, Саша. „Катанци (карикатаура).“ *Политика*, 19. август, 2018, стр. 1.
- Ђорђевић, Драгољуб Б. *На коњу с лаптопом у бисагама: увод у ромолошке студије*. Нови Сад и Ниш: Прометеј, Машински факултет, 2010.
- Ђорђевић, Драгољуб Б. 2014а. *Кафанолошки астал: прилози социолошкој кафанологији*. Нови Сад и Ниш: Прометеј, Машински факултет.
- Ђорђевић, Драгољуб Б. 2014б. „Од Дејана до Дејана: смирај социолога села“. У *Бити социолог села*, приредио Драгољуб Б. Ђорђевић, 9–26. Нови Сад, Ниш и Београд: Прометеј, Машински факултет и Балканска асоцијација за социологију села и пољопривреде.
- Ђорђевић, Драгољуб Б. и Драган Тодоровић. *Јавор изнад главе. Класична вера и ромско-православна сеоска гробља*. Ниш: Комренски социолошки сусрети, 1999.
- Ђорђевић, Драгољуб Б., Драган Тодоровић, and Данијела Гавриловић, eds. *Cemeteries and Burial Customs on the Border*. Niš: YSSSR, MEF, 2015.
- Јовановић, Бојан.. „Култ и култура.“ *Политика – Култура, уметност, наука* LXII, 17 (2018): 1.
- Лазивић, Радмила. „Берачи свилених буба.“ *Политика – Култура, уметност, наука* LIX, 39 (2016): 5.

²¹ Стихови су из књижице *Оратим да не патим* (Станковић, 2018:12).

Ломпар, Мило. „Између нема их и били су.“ *Печат*, 5. октобар 2018, стр. 52–57.

Ristić, Dragan J. *Obznanjeno: haiku, senryu, tanka (waka) 2: 2007-2011*. Niš: Sven, 2012.

Сайтовић Лукин, Баја. „Домаћи хаику.“ *Хаику новине*, 24, 32 (2017): 7.

Stanković, Borisav. *Vožji ljudi*. Beograd: Ringier Axel Springer, 2014.

Станковић, Саша З., прир. *Оратим да не патим*. Власотинце: Културни центар „Власотинце“, 2018.

Узелац, Маја. „Смрт.“ *НИН*, 8. март 2012, стр. 71.

https://sr.wikipedia.org/sr-el/Горњи_Дејан (гледано 26. јула 2018).

https://sr.wikipedia.org/wiki/Доњи_Дејан (гледано 26. јула 2018).

ФОТОГРАФИЈЕ

Слика 1: Оронули дом²²

Слика 1а: Катанци (С. Димитријевић, 2018)

22 Владан Петровић је, није ли друкчије означено, усликао све фотографије 30. јуна и 1. јула 2018.

Слика 2: Висећи мостић преко Власине

Слика 3: „Истраживач“ на магарцу с лаптопом у бисагама (интернет, 2018)

Слика 4: Пребачен камен Милорада Петковића

Слика 5: Помајка, отац и мајка Ђуре Стевановића

Слика 6: Скршена крстача на хумки сиротице Верице Лепојевић

Слика 7: Крст без исписа (Сретко Лепојевић)

Слика 8: Панорама гробља из улазног правца

Слика 9: Умрлице на тополама

Слика 10: Клесарско потекло

Слика 11: Споменик Живке и Влајка Илића

Слика 12: Последњи укоп до јула 2018.

Слика 13: Мермерни сточићи

Слика 14: Парцела је спремна

Слика 15: Покривен надгробник

Слика 16: Наткривен гроб

Слика 17: На улазу у нове парцеле

Образак бр. 6

СОЦИЈАЛИСТИЧКА ФЕДЕРАТИВНА РЕПУБЛИКА ЈУГОСЛАВИЈА
 СОЦИЈАЛИСТИЧКА РЕПУБЛИКА СРБИЈА

ОПШТИНА Власотинце

ИЗВОД ИЗ МАТИЧНЕ КЊИГЕ РОЂЕНИХ

У матичној књизи рођених која се води за матично подручје Доњи Дејан
 под текућим бројем 7 за годину 1975 извршен је упис рођења:

Име	<u>Дејан</u>		М
Презиме	<u>Миленовић</u>		(пол)
Дан, месец, година и час рођења	<u>03. октобар 1975 год</u>		
Место рођења, а ако је лице рођено у иностранству и држава	<u>Доњи Дејан - Прегон</u>		
Јединствени матични број грађана	-		
Држављанство	<u>СФРЈ</u>		
Подаци о родитељима	оца	мајке	
Име	<u>Станко</u>	<u>Нада</u>	
Презиме (за мајку и девојачко презиме)	<u>Миленовић</u>	<u>Миленовић</u>	
Дан, месец и година рођења	-	-	
Место и општина рођења	-	-	
Држављанство	<u>СФРЈ</u>	<u>СФРЈ</u>	
Пребивалиште и адреса стана	<u>Д. Дејан - Прегон</u>	<u>Д. Дејан - Прегон</u>	
Напомена: уписи и забелешке:			

Број 01-100/90
 Дана 13. 06. 1980 год.
 у Доњи Дејан

Анка Величковић
 (лотис матичара)

Издање ИЖКРО «Савремена администрација»

Слика 18: Извод из матичне књиге рођених Дејана Миленовића

**THE CEMETERY IN PRAGON
(A SOCIOLOGICAL SKETCH)**

Summary

The paper presents the results of a field study into the culture of death in a very old Vlasotince village of Dejan. The village that comprises several mahalas has a number of Orthodox cemeteries, some of which are completely derelict and not functioning. The data interpretation perspective is a sociological one, and it is based on the position that cemeteries and the relation towards them, along with the pre-death, death and post-death customs, present a peculiar image of the state of culture and social relations in a local community.

Key words: Dejan, Vlasotince, culture of death, cemeteries, cemetery in Pragon.